

Neziha Çomak

<https://orcid.org/0000-0002-3868-5100>
Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli / TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/0411seq30>

Doç. Dr. Safiye Başar

<https://orcid.org/0000-0003-1958-714X>
Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kocaeli / TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/0411seq30>

Covid-19 Pandemi Sürecinde Türkiye’de Sanatsal Üretim ve Tematik Yaklaşımlar¹

Artistic Production and Thematic Approaches in Turkey During the Covid-19 Pandemic

ÖZET

Bütün dünyayı etkileyen ve pandemi olarak tanımlanan salgın hastalıklar, sosyal yaşamı etkilediği gibi edebiyattan plastik sanatlara sanatsal üretimleri ve yaratıcılıkları da etkilemiştir.

Sanat tarihinin birçok döneminde salgın hastalıkların sanat eserlerine yansıdığı görülmektedir. Bunlar arasında Veba, Cüzzam, İspanyol Gribi ve AIDS sayılabilir. 21.yüzyılı etkileyen en büyük pandemi de Covid-19 salgını olmuştur.

Pandemi sürecinde bütün dünyada sanatsal üretim ve sergileme yöntemlerinde yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Sanatçıların yaşadıkları ruhsal durumlar, pandemi dönemiyle ilgili tema ve imgeler sanat eserlerine yansımıştır.

Bu araştırmanın amacı Covid-19 pandemisinin Türk ve dünya sanatındaki etkilerini incelemek, özellikle Türkiye’deki sanatsal üretimler üzerindeki tematik yaklaşımları gözlemlemektir. Pandemi sürecini yaşayan ve çalışmalarında pandemi teması kullanan bazı sanatçılarla yaptığımız yüz yüze görüşme ve röportajlardaki görüşlerine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, Korona Virüs, Sanat Eseri, Tematik Yaklaşım

ABSTRACT

Epidemic diseases, which affect the whole world and are defined as pandemics, have affected social life as well as artistic production and creativity, from literature to plastic arts.

It is seen that epidemic diseases were reflected in works of art in many periods of art history. These include Plague, Leprosy, Spanish Flu and AIDS. The biggest pandemic affecting the 21st century was the Covid-19 epidemic.

During the pandemic process, new searches have emerged in artistic production and exhibition methods all over the world. The mental states experienced by the artists, themes and images related to the pandemic period were reflected in their works of art.

The aim of this research is to examine the effects of the Covid-19 pandemic on Turkish and world art, especially to observe the thematic approaches to artistic productions in Turkey. We consulted their opinions in face-to-face meetings and interviews with some artists who experienced the pandemic process and used the pandemic theme in their works.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Coronavirus, Work of Art, Thematic Approach

1. GİRİŞ

Yaşadığı çağın tanığı olarak sanatçılar, yapıtlarında tanıklarını kendi özgün ifadeleriyle ortaya koyarlar. Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemi sürecinde de sanatçıların üretimleri devam etmiş; pandemi günlerine dair gözlem ve izlenimlerini imgeler aracılığıyla aktarmışlardır. 2019 yılının sonlarına doğru Çin’de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine; insanların evlerine hapsedilmesine ve sevdikleriyle temasının engellenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla pandemi toplum sağlığı ve güvenliği, ekonomik kriz ve sosyal bozulmaları da beraberinde getirmiştir.

Pandemiler, insanlık tarihinde derin izler bırakan, önemli kırılmalara ve büyük dönüşümlere yol açan krizlerdir. Tarih boyunca milyonlarca insanın ölümü ile sonuçlanmıştır. Tarih öncesi devirlerde özellikle tatlı su çevrelerindeki yerleşim alanlarında yaşayan insanlar arasında görülen sıtma kısa bir zamanda Avrupa, Asya ve Afrika’ya yayılmış, Antik Yunan ve Çin Uygarlıklarını derinden etkilemiştir (Nikiforuk, 2020, s. 34-36).

¹ Bu çalışma Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlilikte yapılan Pandemi ve Sanat konulu tezden hazırlanmıştır.

Tarih içerisinde bilinen salgın hastalıklar arasında en dehşetlisi Kara Ölüm olarak da adlandırılan veba salgınıdır. Özellikle Orta Çağ Avrupa'sında cehalet, yobazlık, hijyen yokluğu sebepleriyle hızla yayılan veba yüzbinlerce insanın ölümüne neden olmuştur (Başbuğ, 2020, s. 2286-2299).

Amerika'nın keşfinden sonra Batı dünyasından Amerika yerlilerine yayılan çiçek hastalığı ise, bağışıklıkları yabancı hastalıklara karşı zayıf olan yerliler için bir felakete dönüşmüştür (Nikiforuk, 2020, s. 95).

Tarihin farklı dönemlerinde etkili olan Cüzzam hastalığı ise insanlığın korkulu rüyası olmuştur. Yirminci yüzyılın başlarında İspanyol Gribi; yüzyılın sonlarında ise AİDS çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur.

Sanat tarihinde sanat eserlerine en çok yansıyan hastalık veba olmuştur. Eski Orta Çağ el yazmalarında ve gravürlerde görülen Veba konusu, Rönesans ve Barok sanatında da işlenmiştir. Veba konusu işleyen sanatçılar arasında Bosch, Pieter Bruegel, Rubens, Gauido Reni, Nicolas Poussin ve Arnold Böcklin sayılabilir.

Cüzzam gibi Veba hastalığı da dinle ilişkilendirilmiş ve toplumu sarsan bu acıların Tanrı'nın bir cezası olduğu inancı Orta çağ ve Yeniçağ dönemlerinde etkili olmuştur. Avrupa resminde salgın hastalıklar ve ölüm teması, dini yönden ele alındığı görülmektedir. Salgın hastalıkların ilahi bir kader olarak görülmesi diğer dinlerde olduğu gibi Hristiyanlık'ta da etkin bir inanç olmuştur. Hatta Hristiyanlıkta cüzzam hastalığına yakalanmak kutsal bir olay olarak görülmektedir. Bu kutsal olayı yansıtan Hristiyan ikonalarında İsa ve havarilerinin cüzzamlıları iyileştirdiği sahneler yer almaktadır (Başar, 2022, s. 66).

Mahşerin Dört Atlısı olarak tanımlanan savaş, kıtlık, salgın hastalık ve ölümü temsil eden dört atlı figürü, Alman Rönesans ressamı Dürer'in yanı sıra pek çok sanatçının ilham konusu olmuştur (Gögebakan, 2017, s. 104-126).

Görsel 1: Albrecht Dürer, *Mahşerin Dört Atlısı*, 1498, Gravür, 38.8 X 29.1 cm.

2. COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE SANATSAL ÜRETİM

Tüm dünyada etkili olan Covid-19 pandemisi sanat dünyasını da etkilemiştir. Bu süreçte sanatçılar psikolojik olarak etkilenmişler ve bu etkilerini eserlerine yansıtmışlardır. Sanat eseri üretiminde, pandeminin etkisinin dışavurumu gözlemlenmektedir. Salgın sürecinde tedbir amaçlı evlerine kapanan insanlar, zamanını verimli geçirmek için kültür ve sanata yönelmişlerdir.

Sanatın iyileştirici rolü burada devreye girmiş, pandeminin belirsizlik ve sıkıcı zamanlarında, özellikle karantina ve tam kapanma günlerinde kurtarıcı rol üstlenmiştir. Ayrıca sanat, üretilen eserler yoluyla pandemiye karşı toplumu bilinçlendirmiştir. Sanat çalışmalarında endişe, belirsizlik, umutsuzluk ve yalnızlık gibi konular ön plana çıkmıştır. Pandemi sürecinin simgesi haline gelen eldiven, maske ve virüs gibi imgeler üretilen eserlere yansımıştır.

Yaşanan bu süreçte müze ve sanat galerileri kapalı kaldıkları için sanatçılar, sanat eserlerini sanat severlerle buluşturmak için farklı sergileme yöntemlerine baş vurmuşlardır. Pandemi boyunca sokaklarda, havalimanlarında, eczanelerde, hastanelerde, araba garajlarında ve balkonlarda sanatsal etkinlikler düzenlenmiştir.

Online ve sanal sergileme yöntemleri sosyal mesafenin engellerinin aşılmasında önemli bir açığı kapatmış ve uzağı yakın yapmıştır.

Pandemi döneminde sanatçılar ve sanat eserleri online pratiklerde sanat severlerle bir araya gelmiş ve pandemi sorunlarının çözüm arayışlarına gitmişlerdir (Yiğit, 2020, s. 65-78).

Pandemi sürecinde sanat çalışmalarında sosyal-mesafe, tecrit, karantina, izolasyon, ayrılık, yalnızlaşma, hijyen, korunma, vefa, özlem ve hüznün gibi tematik yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Bu temalar maske, eldiven, hijyen malzemeleri, koruyucu kıyafetler, sağlık çalışanları, hasta insanların imgeleri üzerinden aktarılmıştır.

Görsel 2: Juan Luceda “Onlarsız ne yapacağız?” 2020 (Chiappe, 2020).

İspanyol sanatçısı Juan Luceda “Onlarsız Ne Yapacağız?” isimli eserinde, Koronavirüsten en çok etkilenen yaşlı insanların sevdiklerinden vedalaşma zamanı bile bulamadan bu dünyadan göç etmelerini konu olarak ele almıştır. Resimdeki figürler özellikle yaşlı insanların torunları başta olmak üzere bütün sevdiklerini arkalarında bırakarak gitmelerinin hüznünü yansıtır. Resmi ikiye bölen şeffaf duvar, yaşlı insan ve torunları arasında görünmeyen ayrılık duvarını tasvir eder (Chiappe, 2020).

Luceda'nın Onlarsız Ne Yapacağız? adlı çalışmasında konu Covid-19 pandemisi bağlamında ele alınırsa, resmin teması olarak veda, ayrılık, özlem ve mesafe gibi kavramlardan söz edilebilir.

Covid-19 sürecinde insanların yaşadığı kaotik bir atmosfer tasvir edilmiş, fırça darbeleri ve kullanılan renklerle de bu desteklenmiştir. Yaşlı insanların üzerinde onlara doğru yaklaşan ve ölümü simgeleyen bir akbaba görülmektedir. Gözleri arkada kalan yaşlı kadın figürü adeta son bakışıyla torunlarına bakmaktadır. Yeşil kapşonlu yüzü beyaz maskeli figür acı içerisinde kıvrılır gibidir. Arka kısımda bulunan yaşlıların kıyafetleri soğuk bir mevsim olduğunu yansıtırken, ölümün soğukluğunu izleyiciye yansıttığı düşünülebilir. Resmin ön kısmında bulunan çocukların kısa kollu kıyafetlerle oluşu daha sıcak bir mevsimi göstermektedir. Bu da hayatta kalanların yaşam enerjilerini yansıtmaya çalışmaktadır. Resimde ayrılık-kavuşma, ölüm-yaşam, sıcak-soğuk gibi karşıt anlamların verilmek istendiği düşünülebilir.

Görsel 3: Squidsoup, Işık Tüneli Sanat Enstalasyonu, 2021 (wandsworthguardian.co.uk, 2021).

Pandemi sürecinde üretilen bir diğer eser de Squidsoup sanat topluluğuna ait bir düzenlemedir. Londra’da ki hastanenin bahçesine yerleştirilen bu eser etkileşimli bir ışık enstalasyonudur.

Topluluk Squidsoup, dijital ve etkileşimli medya deneyimleriyle çalışan uluslararası bir sanatçı ve tasarımcı grubudur. Işık, ses ve teknolojinin kullanımında öncü olan sanat eserleri, duyarlı ve baştan çıkarıcı ortamlar oluşturmak için fiziksel ve dinamik dijital alanları yeni ve sezgisel etkileşim biçimleriyle birleştiren bir gruptur. Çalışmaları, katılımcıların deneyimlerini aktif olarak kontrol altına alabilecekleri sürükleyici ve duygusal üst alanlar üretmek için ses, fiziksel alan ve sanal dünyaları birleştirmektedir (squidsoup.org, 2023).

Squidsoup’un pandemi döneminde yaptığı Işık Tüneli enstalasyonu, dokuz metre uzunluğunda, dikkatlice duvara konumlandırılmış lensler tarafından şekillendirilen yüz altmış ışık kutusundan oluşmaktadır. Bu kutulardan gelen ışık ile bulutların arasından çıkan güneş ışınlarının illüzyonu oluşturulmak istenmektedir. Karanlık bir gecede ışıklı tünelden geçen sağlık çalışanları, güneş ışığı almış kadar etkilenecek nefes almaktadır. Bu tünel bulutsuz bir gökyüzünde yeni bir güneş etkisi oluşturarak İngiltere’nin karantinadan çıkışı ve umudu sembolize etmektedir. Bu tasarım aynı zamanda NHS personelinin salgın sırasında yorulmak bilmeyen çabalarına da samimi bir saygı duruşunda bulunmayı amaçlamaktadır (bmj.com, 2021).

Görsel 4: Banksy, Pandemide Maske Eklenen İnci Küpeli Kız, Bristol (birgun.net, 2020).

Covid-19 pandemi sürecinde sokak sanatçısı Banksy’nin de pandemiye konu alan çalışmalar gerçekleştirdiği görülmektedir.

Sanatçı kamusal alanlarda duvarlara yaptığı grafiti ve stencil çalışmalarında genellikle çevrecilik, savaş karşıtlığı, insan hakları, hayvan hakları ve tüketim çılgınlığı gibi konularda eleştirel mesajlar vermeye çalışmaktadır (Özen, 2017, s. 499).

Pandemi döneminden önce Banksy tarafından İngiltere'nin Bristol şehrindeki bir duvara yapılan İnci Küpeli Kız resmi üzerine, pandeminin devam ettiği günlerde maske formu ekleyerek Covid-19 pandemisine gönderme yapmıştır. Covid-19 salgın sürecinde tüm dünyanın kullandığı korunma yöntemi olan maske imgesi ile toplumu bilinçlendirmeyi hedeflediği düşünülebilir. Ayrıca pandemi döneminde dünyanın birçok farklı yerlerinde sanat tarihinde ünlü olmuş eserler üzerlerine pandemi sembelleri eklenerek yapılan pastiş ve parodilerle toplumun bilinçlendirilmesine katkı sunulmuştur.

3. PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SANATSAL ÜRETİM VE TEMATİK YAKLAŞIMLAR

Yaşadığımız dönemde meydana gelen Covid-19 pandemisi Türkiye' de sanatsal üretime de yansımış ve sanat ifade pratiklerinde yeniliklere ve değişimlere yol açmıştır. Salgınla birlikte insanların yaşam biçiminde ve alışkanlıklarında zorunlu değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Salgın süreci dünyada olduğu gibi ülkemizde de kültürel üretim ve paylaşımı da etkisi altına almıştır. Karantina sürecinde evlerine kapanan sanatçılar dijital sanata daha çok yoğunlaşmışlardır. Bu süreçte sanatçılar sanal dünyayı ve sosyal paylaşım sitelerini aktif olarak kullanmaya başlamışlardır. Sanatın dijital hale gelmesiyle birlikte, farklı medya ve tekniklerde eserler üretmişler ve alternatif sergileme yöntemlerine başvurmuşlardır.

Pandemi döneminde online sanatsal paylaşım ve dayanışma grupları kurmuşlar; online sanat etkinlikleri düzenlemişlerdir. Sanatsal üretimin kesintiye uğramadan devam ettiği, pandemiye konu alan çalışmalarda ağırlıklı olarak sosyal-mesafe, karantina, izolasyon, koruma, vefa, hastalık, hüznün, ayrılık, yalnızlık, hijyen, mesafe, tecrit ve özlem gibi temalarının ağırlıklı olarak işlendiği görülmektedir. Salgın sürecinde yapılan eserlerde maske, eldiven, temizlik malzemeleri, koruyucu kıyafetler, sağlık çalışanları, hasta ve virüs imgeleri kullanılmıştır.

Covid-19 süreci boyunca karantina ve tam kapanma günlerinde kısıtlı imkanlarla yaratıcı eserler üretmeye çalışan sanatçılar duygusal dışa vurumlarını eserlerine yansıtmaya çalışmışlardır. Bu dönemde daha çok eserlere yansıyan sağlık çalışanlarının salgınla mücadelesi olmuş ve pandemiyle birlikte günlük yaşamımızın bir parçası olan maskeler sürecin sembolü haline gelmiştir. Maskenin yüzü kapatmasıyla iletişim aracımız olan ifadeyi parçalamıştır. Karantinanın sanatçı üzerinde oluşturduğu kaygı, korku ve umutsuzluk ruhsal çöküşü sağlamış ve bu sanatçıların ruh hallerine yansımıştır (Başar, 2022, s. 70-71).

Pandemi sürecinde konusunu kendi adından alan birçok sergi düzenlenmiş, Covid-19 günlerinin günlükleri tutulmuş, günümüz tarihinin içinden geçtiği bu sürece dikkat çekilmiştir.

Pandeminin belirsiz günlerinde Baksı müzesinde açılan Maske ve Çağrışımlar sergisinin de Covid-19 salgınının simgesi haline gelen maske farklı disiplinlerdeki sanatçıların yorumlarıyla ortaya konmuştur. İzleyiciye yeni normalin izlerini sorular sorarak, farklı çağrışımlarla yeniden düşünme amacı taşımaktadır.

Görsel 5: İrfan Önürmen, Beyaz Mask, Akriik, Foreks, Metal Çubuk ve Vidalar, 230 x 150 x 53 cm. (baksi.org, 2020).

Baksı müzesindeki sergide İrfan Önürmen Beyaz Maske adlı çalışmasıyla yer almıştır. Önürmen eserlerini oluştururken çoğunlukla toplumsal olaylara odaklanmakta ve çarpık kentleşmeden etkilenen insanları ele almaktadır. Farklı malzemeleri özgün bir biçimde kullanan sanatçı, tül ve gazete kağıdından yararlanarak üç boyutluluk etkisi vererek eserlerini oluşturmaktadır (Can, 2019, s. 33).

Önürmen sanatsal çalışmalarında gündelik olaylara değinmesiyle bilinmektedir. Covid-19 pandemisiyle birlikte yaşamımıza giren maskeleri bir metafor olarak kullanmaktadır. Çok katmanlı eserlerindeki üslubunda olduğu gibi, Beyaz Mask adlı eserinde de aynı üslubunu devam ettirmiştir. Bu çalışmanın insanın parçalanmışlığına, yabancılaşma ve teknoloji-beden ilişkisine gönderme yaptığı düşünülebilir (baksi.org, 2020).

Görsel 6: Beyza Boynudelik, “Merhaba Yabancı” (Çelik, 2021).

Covid-19 pandemi süreciyle birlikte yaşamımızın odak noktası haline gelen maskeler, Maske-Çağrışımlar sergisinde yer alan Beyza Boynudelik’in eserinde de görünmektedir. Sanatçı eserlerini oluştururken çalışmalarında yabancılaşma temasını ele almaktadır. Modern çağın getirdiği doğadan uzaklaşma temasından yola çıkarak insanların doğayla ve özellikle hayvanlarla olan ilişkisini sorgulamaktadır. Pandemi döneminde yaşamın yavaşladığı ve doğaya karşı olan özlemin sorgulandığı bir sürecin yaşandığına gönderme yapmaktadır.

Sanatçı pandemi sürecinde ürettiği “Merhaba Yabancı” ismini verdiği eserinde, tema olarak yalnızlaşma konusuna değinen sanatçı, pandemiyle birlikte uzaklaştığımız doğaya, kucakındaki hayvana temas ederek, insan ve hayvan arasındaki yakın ilişkiyi modern insanın doğaya olan özleminin bir göstergesi olarak ortaya koymaktadır. Figür maskla birlikte kimliğini kaybetmiş ve iletişim aracımız olan ifadeyi gizlenmiştir. Figürün arkasında bulunun mekânsız dokulu beyaz fon üzerine, stilize şekilde boyanmış kapı dürbünü şekli, pandemiyle birlikte sosyal medyada kendini bir ara yüz arkasına saklayan insanlara gönderme niteliğindedir. Pandemi döneminde insanlar yalnız kalmış ve yabancılaşmıştır.

Boynudelik maskeyi kullanmasının asıl sebebini şöyle açıklamaktadır. Aslında kentteki bireyin sosyolojik hali, ötekiyle ilişkisi ve maskeyle ilişkileri olarak tanımlanabilir. Sadece maskeli olmak, ötekenden kendini soyutlamak ya da kendini gizlemek olarak düşünülebilir. Aslında kavramsal avatarlar yaratan insanlar, sosyal medya üzerinde varlık gösterirken gerçekten o avatarda ki kişi olup olmadıkları da sorgulanabilir (Boynudelik, Kişisel İletişim, 2022).

Görsel 7: Neşe Erdok, Koronavirüs, 2020 (hurriyet.com, 2020).

Pandemi döneminde birçok sanatçı gibi Türk resminin duayen sanatçılarından Neşe Erdok da ilerleyen yaşına rağmen kapandığı evinde pandemi konulu eserler üretmeye devam etmiştir. Genellikle eserlerini oluştururken, toplumsal olgular, göç ve kent yaşamında kadın kimliğine yer vermektedir. Bu yaklaşımla kendine has tarzıyla şekillenen eserleri ile Türk resim tarihi içerisinde yer almaktadır (Günaydın, 2020, s. 383).

Erdok salgın hastalığı bir konu olarak ele almış ve resimlerine yansıtmıştır. Erdok'un güncesi olarak adlandırılan resimleri sanatçının hissettiği endişenin ve yalnızlığın bir dışa vurumu olarak tanımlanabilir (Kocaman, 2021, s. 65).

Yaşlılığı sebebiyle zaten evinden çıkmadığını ve özel atölyesinde çalıştığını söyleyen sanatçı, pandemi döneminde ve özellikle tam kapanma günlerinde de çalışmalarını aynı şekilde sürdürmüştür. Televizyonda pandemi virüsünün şeklinden etkilenerek, maskeli bir portre çalışması yapmıştır. Pandemi döneminde maskenin simgesel kullanımına örnek olan bu çalışmada, çıplak bir kadın portresi üzerinde burnu kırmızıya boyanmış bir maske betimlenmiştir. Maskenin sağa sola sallanan iplikleri koronavirüs simgesine gönderme yapmaktadır. Kendi ifadesiyle koronavirüs simgesinin merkezinde yer alan kırmızı leke figürü bir palyaçoya döndürmektedir. İnsanların güldüğü palyaço aslında hüznün ve üzüntüyü simgelemektedir. Figürün iri açılmış gözleri izleyiciyle manasız bir şekilde göz göze gelmektedir. Maskenin yüzü kapatıyor olması gözleri daha etkili hale getirmektedir (Erdok, Kişisel İletişim, 2023).

Görsel 8: Ahmet Umur Deniz, Ateş Başında Nöbet, 165x195 cm, 2023, Fotoğraf: Neziha Çomak.

Ahmet Umur Deniz, pandemi döneminde toplumsal mücadele ve dayanışma teması işleyen bir sanatçıdır. Toplumcu gerçekçilik üslubuyla yaptığı resimlerinde ateş imgesinden de yararlanarak aydınlığa ve umuda gönderme yapmaktadır. Sanatçıya göre resmin hiçbir zaman tek bir algılanma, görülme ya da okunma biçimi yoktur.

Pandemi sürecinde yaptığı ve Ateş Başında Nöbet adını verdiği resminde, ateşin başında oturan üç maskeli kadın figürü görülmektedir. Sanatçının ilham kaynağı aslında Karadenizli kadınlar olmuştur. Daha önce de ateş teması kullanan sanatçı, ateşi ışık ve aydınlanma sembolü olarak düşünür. Sanatçı salgın sürecinin karanlık zamanlarının elbette aydınlığa ulaşacağını resmin merkezinde bulunan ateşle yansıtmaktadır. Konu olarak pandemiyi çağrıştırmasının dışında maskeli üç kadın figürü, ellerindeki sopalardan aldıkları güçle bir nöbet başında duruyormuş gibi tasvir edilmişlerdir. Bu resimde üç kadın figürünün yan yana gelmesi salgın sürecinde en çok ihtiyacımız olan dayanışma temasına da gönderme yapmaktadır. Yukarıdan gelen üç ışık hüzmesi figürlerin yüzlerinde ve ellerinde dağılarak pandemi döneminin ruhsallığıyla ilişkilendirilmektedir (Deniz, Kişisel İletişim, 2023).

Görsel 9: Temür Koran, İsimsiz, 200x250 cm. TÜYB. 2022 (habertürk.com, 2022).

Covid-19 sürecinin kaosunu eserlerinde yansıtan sanatçılardan biri de Temür Köran olmuştur. Renkli figüratif resimler yapan bir sanatçı olan Köran, göç konusunu ele alan ve gerçekliği özgün bir resimsel üslupla çok katmanlı yapıtlarında yeniden kuran ve izleyicinin hayal gücünü tetikleyen açık yapıtlar üretmektedir. Sanatçı sanatsal üretiminde deneysel çalışmalar ortaya koyarak, onu etkileyen duyguyu, kavramı, canlı veya nesneyi katı gerçekliği ile sunmaktansa izleyicinin zihninde yeni anlamlar kazanan ucu açık imgeleri resimlerinde kullanmayı tercih etmektedir.

Temür Koran pandemi döneminde yaptığı isimsiz adlı resminde sosyal mesafe teması işlemiştir. Dışavurumcu bir üslupla betimlediği farklı yönlere bakan maskeli adamlar, karamsarlık ve kaosu çağrıştırmaktadır. Resmin fonundaki karmaşık gri tonlama pandemi dönemindeki belirsizliğe gönderme yaparken, fotogerçekçi bir üslupla tasvir edilen figürlerin renkli kıyafetleri ise yaşam umuduna gönderme yapmaktadır (www.evin-art.com, 2023).

Figürlerin şaşkın davranışları, pandemi karşısında ne yapacağını şaşırarak toplumsal tepkilere gönderme yapıyor olabilir. Ayrıca çaresiz insan psikolojisini ve arayışını da sembolize etmeye çalışmaktadır.

Görsel 10: Berna Gülbey, 23x30 cm, Tuval üzerine yağlıboya, 2020 (carlsontowergallery.org, 2021).

Covid- 19 salgın sürecinin günlüğünü tutan Berna Gülbey, bu dönemde her günü resimleriyle anlatmaya çalışmış ve günümüz tarihin aynası olmuşlardır. Gülbey eserlerini oluştururken iklim değişikliği ve Covid-19 günleri gibi konular üzerine çalışmalarını oluşturmaktadır. Pandemi döneminin insanları nasıl etkilediği üzerine pandemi günlükleri adını verdiği bir seri resim çalışması yapmıştır. Sanatçı pandemi konulu resimlerinde imge olarak sağlık çalışanlarını ele almış ve onları resimlerinde ikonlaştırmıştır.

Pandemi günlerinin kaydını tutan sanatçı koronavirüsün insan hayatını hem fiziksel hem de duygusal olarak etkilemesini ele alışını dile getirmektedir. Covid-19 serisinde, sağlık çalışanlarının, kolluk görevlilerinin, temizlik işçilerinin resimlerini yaparken sadece Türkiye'nin değil, sınırları yok eden pandeminin yayıldığı tüm toplumların insanlarına dair bir hafıza kaydı tutmaya çalışmıştır. Her gün haberlerde verilen rakamlar dışında, duygulara dair de bir bellek kaydı ve toplumsal hatta evrensel bir hafızanın olduğuna değinmektedir (Gülbey, Kişisel İletişim, 2022).

Sanatçı konu olarak pandemi günlerini yansıttığı resminde özel kıyafetlerle çalışan sağlık görevlilerinin sivil insanları koronavirüs testi yaptığı görülmektedir. Sarı bir arka fon üzerinde, şeffaf koruma kıyafetli çalışanlar, dönemin şeffaflığına, kırılabilirliğine bir gönderme yapmaktadır. Sıradan insanlardan tecrit edilmiş ve sağlık çalışanları kendilerini koruma altına almışlardır. Sarı renk hastalığı, solgunluğu çağrıştırmakta, önde bulunan sağlıkçılar hastalıktan kendini koruma altına almış ve izleyiciye bunu vurgulamaktadır. Fakat üzerinde özel kıyafeti bulunmayan korunmasız günlük kıyafetli sıradan figürler test edilmektedir. Bu da büyük fedakarlıklarla mücadele veren sağlık çalışanlarının daha büyük bir risk altında olduğuna işaret etmektedir.

Görsel 11: Habip Aydoğdu, Kırmızı Yine Kırmızı Sergisi, Fotoğraf: Neziha Çomak, Ankara, 2022.

Pandemi sürecinde sanatsal çalışmalarını pandemi günlükleri olarak ele alan diğer bir sanatçı da Habip Aydoğdu'dur. Resimlerinde çoğunlukla kırmızı rengi kullanan sanatçı, bu renk tercihi kendi iç dünyasıyla özleştirmektedir. Dairesel bir kompozisyon üzerine fikrini yansıtırken sanat izleyicisini de çemberin merkezine çekerek eserlerindeki anlatım dilini oluşturmaktadır (istanbulsanatdergisi.com, 2023).

Pandemi sürecinde "Kırmızı Yine Kırmızı" adını verdiği bir seri çalışmasında kırmızı fon üzerinde soyutlanmış siyah figürler tasvir etmektedir. Resimlerinde uzaklık ve derinlik hissi oluşturmaya çalışan sanatçı, soyut kavramların varlığının yanında, siyah ve kırmızı renklerin oluşturduğu duygusal yoğunluğu da ifade etmeye çalışmaktadır.

Kendisi ile yapılan görüşmede sanatçı Habip Aydoğdu, pandemi sürecinde yaptığı çalışmalarını değerlendirirken, "Kırmızı Yine Kırmızı" sergisinin içeriğini Koronanın sanatçı üzerindeki görsel güncesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre sanatçı empati yapabilen bir insandır. Empati o kadar önemli bir olaydır ki onu yapamayan insanların sanat insanı olabileceğine inanmadığını dile getirir (Aydoğdu, Kişisel İletişim, 2022).

Yaşamındaki dönüm noktalarını sanatına yansıtan sanatçının, pandemi döneminde açmış olduğu sergisi Korona sürecini aktaran bir günce gibi içeriğe sahiptir. Bu dönemde konu olarak pandemiyi ele almış ve resimlerindeki kırmızı renkle, haritalarda salgının yoğun olduğu yerlerin gösterildiği kırmızı rengi ilişkilendirmiştir.

Eserlerindeki siyah soyut maymun figürleri ağızlarında beyaz maske imgeleriyle, hijyen ve korunma temasına gönderme yapmaktadır. Covid-19 etkisini arttırdıkça daha çılgın dans eden bu figürler salgın yavaşladıkça daha durağan şekilde gösterilmektedir. Karantina döneminde eserlerinde farklı malzemelerde kullanan sanatçı, bu kısıtlı dönemde sanatın malzemeyle sınırlanamayacağını dile getirmektedir (Aydoğdu, Kişisel İletişim, 2022).

Görsel 12: Deniz Sağdıç, 140x140 cm, 2020 (Uçansoy, 2021).

Deniz Sağdıç, farklı malzemeler ve atık maddelerle portre çalışmaları yapan bir sanatçıdır. Hazır nesnelere yeniden kullanarak birer sanat eserine dönüştüren sanatçı pandemi sürecinde özveriyle çalışan sağlık çalışanlarına bir teşekkür olarak haplardan oluşan maskeli bir sağlık çalışanı imgesi yapmıştır. Pandemi sürecinde çok tüketilen ilaç kutularıyla ve son kullanma tarihi geçmiş hapları kullanarak yaptığı çalışmada sağlık çalışanlarına teşekkür ve minnet duygularını ifade etmektedir (Uçansoy, 2021).

Pandemi döneminin kahramanları olan sağlık çalışanları, sanat dünyasında bir kurtarıcı olarak gösterilir. Bununla birlikte eski dönemlerde sanat eserlerinde kurtarıcı olarak İsa ve Havarileri yer alırken günümüzde bu rolü sağlık çalışanları üstlenmiştir.

Sanatçıya göre pandemi sürecinde tüm dünyada insanlar tüketim çılgınlıklarını ve hiç bitmek bilmeyen hırslarının farkına varmışlardır. Eserlerinde atık malzemeleri kullanarak tüketimi sorgulamakta, sürdürülebilirliğe vurgu yapmaktadır. Dış dünya ile iletişimimizin kısıtlandığı bu dönemde daha çok tüketime devam edilmiş ve karantinanın insan üzerindeki ruhsal etkileri eserlere yansıtılmıştır (Sağdıç, Kişisel İletişim, 2022).

Görsel 13: Ferhat Özgür, Kapanma Günlükleri-1, Fotoğraf, 120x180 cm. 2020 (t24.com.tr, 2020).

Ferhat Özgür, Türkiye’deki pandemi konulu sanat çalışmalarına fotoğraf ve video gibi farklı disiplinlerde çalışmalar üretirken katkı yapan bir sanatçıdır. Çalışmalarında genellikle kültürel ve toplumsal eleştiriyi ironi yoluyla dile getiren sanatçı, pandemi konusunda “Kapanma Günlükleri” olarak adlandırdığı bir seri fotoğraf çalışması yapmıştır. Covid-19 salgını sürecinde geçen karantina, tecrit, yalnızlaşma ve tekinsizlik gibi temaları, kendi deneyimleriyle yaşam alanındaki nesnelere kompozit ederek belgelemiştir (baksi.org, 2020).

Sanatçının çalışması ilk bakışta sıradan bir ev hali gibi görünse de aslında pandemi sürecinin psikolojik etkilerini dışarı vuran bir ruhsal paronaya halini yansıtmaktadır. Fotoğrafta bir kanepenin arkasında duran, yüzü maske ile kapalı ve elinde uzaktan kumanda olan çıplak bir erkek figürü yer almaktadır. Figürün görüntüsü ve hareketi salgın sürecinde psikolojisi bozulan bireyin gelgitlerini dile getirir.

Dış dünya ile iletişimin koptuğu bu dönemde insanların teknolojiye dayanarak dış dünya ile bağlantısını kurma çabalarına işaret edilmektedir. Ortalıkta dağınık duran eşyalar amaçsızlığı ve tekinsizliği vurgulamaktadır. Sehpanın üzerinde duran kitaplar sanatçının da dile getirdiği gibi kapanma günlerinde vaktini değerlendirmek için çok okuma yaptığına gönderme yapar (Özgür, Kişisel İletişim, 2022).

Görsel 14: Buket Acartürk, Kan-Ter, 2021 (Acartürk, ttb.org, 2020).

Seramik çalışmalarında genellikle doğa ve insan ilişkilerinden yola çıkan sanatçı Buket Acartürk, pandemi sürecinde sağlık çalışanları için hayati önem taşıyan hijyen temasını ele almıştır.

Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarına ithafen ameliyatlarda kullandıkları plastik eldiven formundan yola çıkarak üç boyutlu seramik çalışmaları yapmıştır. Yerleştirme biçimi olarak eller kendi aralarında adeta bir mücadele içerisinde gibi görünmektedir (Acartürk, ttb.org, 2020).

Acartürk, Kan-Ter ismini verdiği seramik sergisinde pandemi döneminde sağlık çalışanlarının yoğun bir tempo içerisinde çalıştığını ve kendi yaşamları pahasına hastaların iyileşmesi için büyük bir özveriyle mücadele ettiklerini vurgulamaktadır. Sağlık çalışanları uzun mesai ve nöbetlerinde tulum, maske, eldiven ve çizmelerinden adeta su gibi ter aktığına şahitlik ettiğini dile getirmektedir. Kendi sanatsal ifade biçimi ve olanaklarıyla onlara destek olmak için duygu ve düşünceleriyle şekillenen KAN-TER başlıklı sergisini adeta onlara bir saygı duruşu niteliğindedir. Kendi ifadesiyle bu sergi, hala mücadelelerini büyük zorluklar içerisinde sürdüren sağlık emekçilerinin yaşadıkları zorluklara yönelik farkındalık oluşması için de bir katkı ve destek çabasıdır (Acartürk, Kişisel İletişim, 2022).

4. SONUÇ

Salgın hastalıklar insanlık tarihi boyunca birçok alanda etkilerini göstermişlerdir. Bu etkileri sanat tarihinde ve sanatçıların eserlerinde tematik olarak görmek mümkündür. Avrupa sanatında çok sayıda salgın hastalık sanatçıları da etkilemiş ve sanat eserlerine yansımıştır.

Kara ölüm olarak adlandırılan Veba, Sıtma, Cüzzam, Çiçek Hastalığı, İspanyol Gribi ve AIDS en çok etkisini gösteren hastalıklar arasında sayılabilir. Özellikle 14. yüzyılda yayılan Veba salgını Tanrı’dan gelen bir ceza olarak görülmüş ve sanatçıları bu salgını ölüm, ölüm dansı ve ölümün zaferi gibi konuları dini çerçevede eserlerine yansıtmışlardır.

21.yüzyıla damgasını vuran Covid-19 pandemisi günümüz insanını oldukça sarsmış ve derinden etkilemiştir. İnsanların birçok alışkanlıkları değişmiş, yaşamı ve ilişkilerini düşündürmeyi sağlamıştır. Pandemiyle birlikte yavaşlayan zamanla birlikte doğaya daha fazla zaman ayrılmış ve insan-doğa arasındaki ilişkiyi sorgulatmıştır. Özellikle sanat dünyasında yeni üretim ve sergileme pratikleri gelişmiş ve sosyal medya hiç olmadığı kadar hayatın içine girmiştir.

Pandeminin belirsizliği ve travması sanatçılar üzerinde etkili olmuş, onların psikolojik dünyaların da sarsmış ve bu etki sanat üretimlerine de yansımıştır. Pandemi sürecinde, karantina, tecrit, izolasyon, hijyen, ayrılık, yalnızlık ve sosyal bilinçlenme gibi temalar ön plana çıkmıştır. Ayrıca pandemi konulu resimlerde maske, eldiven, koruyucu elbiseler, hijyen malzemeleri, sağlık çalışanları ve hasta figürleri gibi imgeler resimlerde kendisini göstermiştir.

Pandemi döneminde Türkiye'deki sanat üretimi ve sergilemelerinde de yeni yaklaşımlar geliştiğine şahit olunmuştur. Covid-19 pandemisi sürecinde sanatçılar farklı medya ve tekniklerle üretim yapmaları yanı sıra farklı sergileme yöntemlerine de başvurmuşlardır. Ayrıca sosyal medya üzerinden sürekli paylaşımlarda bulunmuşlar, paylaşım ve dayanışma grupları kurmuşlardır. Online eğitimler, etkinlikler ve sergiler düzenlenirken galeriler ve müzeler de online olarak sanatseverlerin hizmetine açılmıştır.

Maske ve hijyen malzemeleri pek çok sanatçının eserlerinde görülürken sağlık çalışanları da sanat eserlerinde kahraman figürleri olarak yerlerini almışlardır. Sanatçılar resim, heykel ve seramik çalışmaları yanı sıra video, fotoğraf, performans, enstalasyonu gibi farklı medya ve sanat yöntemleri ile de pandemi sürecinde üretimlerini sürdürmüşlerdir.

Bu araştırmanın sonucunda Covid-19 pandemisinin Türkiye'de seçilen bazı sanatçıların eserleri üzerindeki tematik etkileri incelenmiştir. Araştırma, farklı alanlarda ve disiplinlerde sanatsal üretim yapan sanatçıların eserleri incelenerek genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Ablak, K. (2022, 05 27). Kişisel iletişim (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Acartürk, B. (2022, 05 23). Kişisel İletişim (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Aydoğdu, H. (2022, 07 26). Kişisel İletişim (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Baksi.org (2020). <http://baksi.org/sergi>
- Başar, S. (2022). Pandemi ve Sanat. *Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 11(12), 63-72.
- Başbuğ, Z. (2020). Salgınların resim sanatına yansımaları ve Nedim Günsür'ün "Kızamık" isimli eseri üzerine. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2286-2299.
- Birgun.net (2020). <https://www.birgun.net/haber/banksy-den-inci-kupeli-kiz-portresine-korona-guncellemesi-298116>
- Bmj.com (2021). <https://www.bmj.com/content/372/bmj.n790>
- Boynudelik, B. (2022, 08 26). Kişisel İletişim. (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Can, Z. G. (2019). İrfan Önürmen Resminde Malzemenin Katmanlı Kullanımının Duyusal Karşılıkları Üzerine Bir İnceleme. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 5(1), 33-40.
- Carlsontowergallery.org (2021). <http://carlsontowergallery.org/berna-gulbey/>
- Chiappe, G. (2020). <https://elestimulo.com/que-haremos-sin-ellos-una-pintura-solidaria-conmueva-a-todos-los-nietos-del-mundo>
- Çelik, F. (2021). <https://www.oggusto.com/sanat/sanatici/sanatta-yabancilasma-nedir>
- Erdok, N. (2023, 12 22). Kişisel İletişim. (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Göğebakan, Y. (2017). Dörtlü Atılı Grup Olarak "Quadriga" ile "Mahşerin Dört Atlısı"nın İlişkilendirilmesi ve Sanatsal Yansımaları. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 7(1), 104-126.
- Gökbel, F. M. (2021). Pandemi Süreci: Seramik Sanatına Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Sanat* (13), 50-68.
- Gülbey, B. (2022, 10 02). Kişisel İletişim. (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Habertürk.com (2022). <https://www.haberturk.com/temur-koran-dan-yeni-sergi-muglak-3406531>

- Hurriyet.com (2020). <https://www.hurriyet.com.tr/kitap-sanat/koronavirusun-resmidir-41502194>
- Kocaman, A. C. (2021). *1960 Sonrası Çağdaş Türk Resim Sanatı'nda Yabancılaşma Olgusu Bağlamında Neşe Erdok Eserlerinin Resimsel Çözümlemeleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. GS Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi.
- Nikiforuk, A. (2020). *Mahşerin Dördüncü Atlısı*. (Çev. S. Erkanlı), İletişim Yayınları.
- Özen, B. v. (2017). Sokak Sanatının Gizli Sanatçısı, Banksy. *Art-Sanat* (8), 499-519.
- Özgür, F. (2022, 11 29). Kişisel İletişim. (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Sağdıç, D. (2022, 08 26). Kişisel İletişim. (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Squidsoup.org. (2023). <https://www.squidsoup.org/>
- T24.com.tr. (2020). <https://t24.com.tr/k24/yazi/ferhat-ozgur-ile-yazili-gorusme-turkiye-nin-bir-arte-povera-devrimine-ihdiyaci-var,2957>
- Ttb.org. (2020). ttb.org: https://www.ttb.org.tr/kan_ter.php
- Uçansoy, N. (2021). haberturk.com: <https://www.haberturk.com/deniz-sagdic-ile-geri-donusum-sanati-3018381>
- Umurdeniz, A. (2023, 09 06). Kişisel İletişim. (N. Çomak, Röportaj Yapan).
- Wandsworthguardian.co.uk (2021). <https://www.wandsworthguardian.co.uk/news/19143823.stunning-covid-art-installation-south-london-hospital/#gallery0>
- Yiğit, E. (2020). Pandemi Sürecinde Sanat Alanındaki Dayanışma Pratikleri ve Örgütlenme Üzerine Bazı Saptamalar. *Birikim Dergisi*,(12). 65-78.